

Christian Steppan

AKTEURE AM FREMDEN HOF

Herrscherrepräsentation und politische Kommunikation kaiserlicher
Gesandter am russischen Hof (1720–1730)

(Schriften zur politischen Kommunikation Band 22.)

V & R Unipress, Göttingen 2016. 492 oldal

Ceremónia, intrika és nagyhatalmi érdekek kulcsszavai jellemzik talán a legjobban Christian Steppan önálló kötetét, azonban ezek mellett nyugodtan választhatom volna a reprezentáció, diplomáciai nyilvánosság, politikai játéktér vagy az informális érdekvégyezés fogalmait is, amelyek szintén érzékletes képet festenek a recenzált könyv témájáról. A szerző első önálló monográfiája a jelen mű, amelynek alapjául Christian Steppannak az Innsbrucki Egyetemen 2014-ben megvédett doktori disszertációja szolgált.

A történettudományi kutatási irányok közül a diplomáciatörténet különösen nehéz területnek tekinthető, ugyanis művelőjének legalább két ország vagy udvar hatalmi berendezkedését, belső kormányzati struktúráját és politikai döntéshozási mechanizmusait kell behatóan ismernie. Sőt, ha a kutató nemcsak a két ország politikatörténete szempontjából releváns megállapításokat kíván tenni, hanem a vizsgált témát az adott korszak tágabb diplomáciatörténeti kontextusában szeretné értelmezni, akkor a nemzetközi (vagy kora újkor esetén inkább dinasztiai közeli) kapcsolatoknak az esemény- és kultúrtörténetét is alaposan fel kell térképeznie. Christian Steppant egyértelműen az utóbbi igény vezette, amikor nekilátott könyve elkészítéséhez. Első látásra szűknek tűnhet az egy évtizedet átfogó vizsgálati időkeret, amelyet a szerző kijelölt, azonban az olvasó hamar szembesül vele, hogy Steppan választása valóban indokolt. Egyfelől Oroszország 1720 és 1730 közötti története bel- és külpolitikai szinten is igen mozgalmas időszak volt, gondoljunk csak arra, hogy rövid idő alatt ekkor három, sőt inkább négy cár váltotta egymást a trónon: I. (Nagy) Péter (1682–1725), I. Katalin (1725–1727) és II. Péter (1727–1730), valamint 1730. januárjától I. Anna (1730–1740). A kötet fontos érdeme a korszakválasztás, ugyanis az orosz és a nemzetközi historiográfiában is kevésbé kedvelt témakörnek számít a két „Nagy” uralkodó, I. Péter és II. Katalin közötti időszak vizsgálata. Másfelől pedig Steppan aprólékos, a politika kultúrtörténetén alapuló kutatási módszertana is indokoltá teszi a minél szűkebb vizsgálati időhatár kijelölését.

Ennél a két szempontnál még érdemes egy kicsit elidőznünk. A vizsgált évtizedben Oroszország, illetve Oroszország és a Habsburg Monarchia közötti diplomácia történetét nemcsak a gyakori uralkodóváltások színesítették, hanem jelentős külpolitikai fordulópontok is. 1700 és 1721 között zajlott a (nagy) északi háború, amelyben a két államkonglomerátum még egymással ellentétes tábor tagja volt, bár a bécsi udvar aktívan nem kapcsolódott be a Balti-térségben vívott háborúba. Az északi háború annál nagyobb jelentőséggel bírt Oroszország számára, ugyanis az orosz csapatok 1709-ben Polatvánál vereséget mértek XII. Károly svéd király seregeire, s ezáltal I. (Nagy) Péter birodalma az európai nagyhatalmak sorába emelkedett. Az 1721. évi nystadi békét követően Oroszország egyre fontosabb szereplője lett az európai nagypolitikának és diplomáciának, amely a Habsburg–orosz kapcsolatok megélénkülésén is tetten érhető.

Az eseménytörténet változékonysága mellett fontos kitérni Christian Steppan kutatási és forrásértelmezési módszertanára is. „[...] a jelen munka egy kísérletet jelent arra vonatkozóan, hogy az orosz udvarban jelenlévő császári követek kommunikációját a maga sokszínűségében világítsa meg” (22.). Művének főszereplői – miként az már könyvének címéből is kiderül – nem a Habsburg és Romanov uralkodók, esetleg a legbefolyásosabb tanácsadók, hanem az orosz uralkodói udvarban jelenlévő császári követek. A szerző az ő szempontjukból igyekszik bemutatni a két dinasztia kapcsolatát, különösképpen a cári udvar belső működését.

Steppant első sorban a követek kommunikációjának minél szélesebb körű értelmezési lehetőségei érdeklik. A monográfia megközelítésmódja tehát alapvetően különbözik a klasszikus diplomáciatörténeti művek módszertanától, amelyek célja a diplomáciai események politikatörténeti kontextusának a feltárása.

A könyv figyelemremélően széles forrásbázison nyugszik, a szerző nemcsak bécsi (Österreichische Staatsarchiv) és moszkvai levéltárak (Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov) fondjait tanulmányozta, hanem londoni (National State Archives), porosz (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) és schleswig-holsteini (Landesarchiv Schleswig-Holstein) archívumokban is végzett kutatásokat. A levéltárakban elsősorban a követutasításokat és követjelentéseket, a különféle konferenciák anyagát és a ceremóniális iratokat tanulmányozta. Ezen források mellett Steppan nagy figyelmet fordított a kortárs ceremónia- és jogtörténeti értekezésekre (mint Hugo Grotius, Christian Lünig vagy Abraham de Wicquefort művei), a 18. századi sajtóhíreknek (kiváltképp az *Europäische Fama* és a *Wienerisches Diarium* kapcsolódó bejegyzéseinek) a feltárására, valamint nem feledkezett meg a téma angol, német és orosz nyelvű forráskiadványairól sem.

Christian Steppan monográfiája jól tagolt, átlátható módon oszlik részekre, fejezetekre és alfejezetekre. A könyv három fő részből áll: az első rész igen részletes elméleti-módszertani bevezetés, a másik két fejezet pedig kronologikus bontás szerint különül el egymástól, míg az előbbi az 1720 és 1725 közötti történéseket, addig az utóbbi az 1725 és 1730 közötti történetet tárja az olvasó elé. Valószínű, hogy a kronologikus feldolgozás jobban lehetővé teszi az egymással polemizáló források összeolvasását, értelmezését.

Az első rész címe: *Der Handlungsspielraum der Akteure: Kommunikative, normative, institutionelle und begriffliche Rahmenbedingungen des frühneuzeitlichen Diplomatieparketts* [A szereplők játéktere: a kora újkori diplomáciai parkett kommunikációs, normatív, intézményi és fogalmi keretfeltételei]. A szerző alaposan bemutatja (120 oldal terjedelemben) a kora újkori diplomácia elméleti és gyakorlati vonatkozásait, aprólékos részletességgel kitérve a forrásértelmezés módszertani lehetőségeire. Megközelítésmódjába igyekszik integrálni a legfontosabb eszme- és kultúrtörténeti irányzatokat, mint (többek között) a (John Pocock és Quentin Skinner nevével fémjelzett) cambridge-i eszmetörténeti iskola, a Reinhart Kosselleck-féle fogalomtörténet, vagy a német politika kultúrtörténeti irányzat eredményeit, sőt a szerző figyelme olyan módszertani megközelítésekre is kiterjed, mint az Erving Goffman-féle interakcióértelmezés, vagy a Niklas Luhmann-féle kommunikációelmélet.

A második rész, amely körülbelül 150 oldal és a *Vom zwischenstaatlichen Tauwetter in die diplomatische Eiszeit – Wiederbelebung und Einfrieren der bilateralen Kommunikation in den Jahren 1720–1725* [Az államközi enyhüléstől a diplomáciai jégkorszakig – A bilaterális kommunikáció felélesztése és befagyasztása az 1720 és 1725 közötti években] címet viseli. A vizsgált fél évtized igen izgalmas periódus a Habsburg–orosz kapcsolatok történetében, ekkor válik Oroszország nagyhatalommá, folytatódik az új orosz rezidenciaváros, Szentpétervárra kiépülése, ahol 1721-től császári követ is működött. Fontos fordulópont a két udvar közötti diplomácia történetében VI. Károly követének, gróf Wilhelm Stephan von Kinskynek (1679–1749) és követségi titkárának, Sebastian Hochholzernak (?–?) Pétervárra való megérkezése (korábban nem volt a császárnak állandó követe jelen az orosz udvarban). Kinsky és Hochholzer a főszereplői a monográfia második részének, Steppan érzékletesen ábrázolja integrációjukat az orosz udvarba, kapcsolatfelvételüket a kormányzati elittel, közvetítő szerepüket és személyes mozgásterüket a nagyhatalmi érdekek között. Kinskynek és titkárának pedig igen kényes külpolitikai helyzetben kellett helytállnia, ugyanis a Bécs és Szentpétervár közötti kapcsolat elhidegülését eredményezte, hogy I. (Nagy) Péter 1721-ben felvette a cári címet és császári jogkörét igyekezett az európai udvarokkal is elfogadtatni, amely szemben állt VI. Károly érdekeivel.

I. (Nagy) Péter 1725-ben bekövetkezett halála új fejezetet nyitott a Habsburg–orosz kapcsolatok történetében. A következő félévtizedes időszakot hivatott bemutatni a monográfia harmadik és egyben utolsó egysége: *Aufblühen und Kultivierung der diplomatischen Beziehungen – Kommunikation zur Erlangung und Erhaltung zwischenstaatlichen Freundschaft in den Jahren der schnellen Herrscherwechsel (1725–1730)* [A diplomáciai kapcsolatok felvirágzása és ápolása – Kommunikáció az államközi barátság elérésére és megtartására a gyors uralkodóváltások éveiben (1725–1730)]. A könyv legtekintélyesebb (közel 200 oldal terjedelmű) része belpolitikailag igen változékony és keveset kutatott időszakokkal foglalkozik. Ekkor a bécsi és a szentpétervári udvar közötti kapcsolatok lassú javulásnak indultak, amelynek kiemelt állomása volt VI. Károly és I. Katalin között 1726-ban formálisan is megkötött védelmi szövetség. Előzményként fontos megemlíteni, hogy 1722 és 1725 között magasabb rangú császári követ (*Botschafter*) nem tartózkodott az orosz udvarban, így fontos diplomáciai fordulópont volt 1725-ben gróf Amadeus von Rabutin (?–1727) császári követ megérkezése. Steppan igen szemléletesen mutatja be Rabutin kapcsolatfelvételi kísérleteit és politikai tőkéjének fokról fokra történő kiépülését. Az új császári követ jól kiigazodott I. Katalin udvarában és eredménnyel képviselte Bécs érdekeit, azonban váratlanul 1727-ben elhunyt. Rabutin helyét gróf Franz Carl von Wratislaw (?–1750) vette át, akit igen komoly kihívás elé állított tehetséges és az udvari körök által elfogadott elődjének helyettesítése. A szerző ezen részről is meggyőző módon hangsúlyozza a sok esetben a nagypolitikai érdekek árnyékába kerülő követek személyének a jelentőségét.

A recenziens nem húzhatja ki magát azon feladat alól, hogy a bemutatott könyv esetleges negatívumairól is beszámoljon. Először is formai szempontból fontos megjegyezni, hogy jól szerkesztett, képi illusztrációkkal is ellátott kötetről van szó, azonban a mű felhasználhatóságát még tovább növelné, ha személynévmutatóval is ki lenne egészítve. A szöveg megértését segíti, hogy a fejezetek végén összegzés található, azonban hiányzik egy általános végösszegzés. Elismerően kell nyilatkoznom a szerző narratív stílusáról, azonban néhány szöveghelyen (kiváltképp az első részben) célszerű lett volna a szorosabb kohézió érdekében tömörebb megfogalmazásokra szorítkozni.

Hasonló terjedelmű és hasonlóan széles forrásbázison nyugvó műnél szükségszerű, hogy a kritikus olvasó néhány apróbb hibával és következetlenséggel is találkozjon, azonban ezeknél jelen esetben jóval fontosabbak és szembeütőbbek a monográfia érdemei. Christian Steppan kiváló érzékkel és aprólékosággal mutatta be a császári diplomaták 1720 és 1730 közötti szentpétervári komplex tevékenységét. Az olvasó átfogó képet kap a diplomácia világának politikai és ceremoniális vonatkozásairól, a követek mozgásteréről, informális lehetőségeiről, valamint a cári udvar működéséről, benne a hatalmi elit (Gavriil Ivanovič Golovkin, Andrej Ivanovič Ostermann és más tanácsadók befolyásának) állandó formálódásáról. Elismerésre méltóak Steppan részletesen kidolgozott lábjegyzetei is, amelyekben az először említett személyekről fontos (önálló kutatásokat is tartalmazó) biográfiai leírásokat közöl. A szerző nagy gondtal elemezte és vetette össze a különféle forrásokat a követutasításoktól, a ceremónialeírásokon és levelezéseken át az újsághírekig, sőt a császári követek tevékenységét még más (angol, francia, porosz) szentpétervári diplomaták jelentéseiben is nyomon követte. Érdemes kiemelni, hogy Steppan sok helyen már-már filológiai részletességgel próbálja elemezni a vizsgált forrásokat, különösen érdekes, hogy a „barátság” fogalmának használatát milyen körülmények figyelemmel kíséri végig a diplomáciai forrásokban.

A könyvet bátran ajánlom mindenkinek, akit a 18. századi orosz udvar vagy a korabeli Habsburg külpolitika érdekel, és a monográfiát egyaránt haszonnal forgathatja az is, aki általánosan a kora újkori diplomáciatörténet után érdeklődik.

Kökényesi Zsolt